

Fakultetsopponenten sammanfattar

TOMAS ENGLUND

Pedagogiska institutionen, Örebro universitet

Lena Fritzen – Den pedagogiska praktiken janusansikte. Om det kommunikativa handlandets didaktiska villkor och konsekvenser. (Lund Studies in Education 8. Lund: Lund University press 1998)

Lena Fritzens avhandling är ett väl genomfört arbete där hon via vissa teoretiska utgångspunkter och fyra empiriska exempel prövar och påvisar värdet av en förskjutning i det pedagogiska handlandet – en förflyttning från strategiskt till kommunikativt handlande. De teoretiska utgångspunkter som står i centrum hämtas från den tyske samhällsfilosofen Jürgen Habermas analys av spänningsfältet mellan systemvärld och livsvärld samt hur det kommunikativa handlandet är avgörande för att motverka livsvärldens kolonialisering av livsvärlden.

Författarens utgångspunkt är att det förekommer olika uppfattningar om det pedagogiska handlandet och att två poler därvid kan urskiljas. Den traditionella polen handlar om kunskapsförmedling och tillägnandet eller inläringen av ett specifikt kunskapsstoff där specifika mål skall uppnås och betygskriterier är starkt styrande – det strategiska handlandet är denna pols grundläggande rationalitet. Vid den andra polen ses samtalet som uttryck för social gemenskap och verksamheten karakteriseras av ömsesidighet och samförstånd. Perspektivbyten sker här idealt med en kulturell gemenskap som grund. Är ett sådant kommunikativt handlande möjligt? Avhandlingens övergripande syfte är att bidra till en fördjupad förståelse av de inre villkor som begränsar respektive möjliggör det kommunikativa handlandet.

För att förankra studien teoretiskt utvecklas de socialfilosofiska utgångspunkter där Habermas teoribildning står i centrum och dessutom inplaceras studien i sitt didaktiska sammanhang. Genom att problematisera vad författaren benämner den pedagogiska praktiken i ett dubbelt samhällsperspektiv anges ambitionen som att bidra till att utveckla ett didaktiskt språk som överskrider reduktionistiska synsätt.

Efter en genomgång av flera socialfilosofiskt orienterade pedagogers teoribildning understryks den centrala fördelen i Habermas synsätt och vad de flesta andra inte förmått problematisera, nämligen att uppfatta världen som dubbel. Hur livsvärld och systemvärld representerar olika logik betonas starkt och när den pedagogiska praktiken ses som dubbel uppstår ett spänningsfält mellan det strategiska och det kommunikativa handlandet. Dessutom betonas

starkt Habermas intersubjektivitetsperspektiv med dialogen som grund för identitetsutvecklingen. I den didaktiska inplaceringen relaterar författaren primärt till den utveckling inom den läroplansteoretiska didaktiken som benämns ett sociopolitiskt perspektiv på undervisning.

De fyra empiriska studier, som prövar de teoretiska utgångspunkterna och som successivt fördjupar desamma genom att de också fungerar teorigenere-
rande, genomförs i skilda sammanhang som särskilda ungdomshem, skola och lärarutbildning. I avhandlingens avslutande kontextualiseringsdiskussion diskuteras såväl övergripande som detaljerat i förhållande till respektive studie vilken betydelse de så kallade inre villkoren har för det pedagogiska handlandet. Är det ett kulturförankrat kommunikativt förhållningssätt eller ett mera systemmässigt som gör sig gällande i de olika situationerna? Vilka skulle de aktuella didaktiska konsekvenserna bli om det ena eller det andra förhållningssättet fick större utrymme?

Analytiskt renodlas ett antal motsatspar för att tydliggöra villkoren i det pedagogiska handlandet. Risken för att en dikotomisering, och att ett framhävande av dualismen därmed förstärks, är ständigt närvarande samtidigt som ambitionen i stora stycken är den motsatta. Det är väl också här som inte bara denna avhandling utan det vidare projekt, som den kan ses som en del av, och som handlar om att producera ett nytt (didaktiskt) språk blir avgörande. Jag bedömer inte – som avhandlingsförfattaren – Habermas (och hans dubbla samhällsperspektiv) som den främsta inspirationskällan för att hantera detta problem, utan anser att vi här snarast bör vända tillbaka till John Dewey och hans klassiska *Demokrati och utbildning* från 1916 (svensk översättning 1999, utgiven på Daidalos), ett verk som också refereras i avhandlingen men ej sätts i centrum. I detta verk finns, som jag ser det, de centrala utgångspunkterna för ett (pedagogiskt och didaktiskt) språk som kritiserar och överskrider de dualismer vi är så fångade i.

En central referensram och utgångspunkt hos Dewey (och en annan pragmatisk pedagogisk filosof som Mead) är att sätta intersubjektiviteten i fokus och där hamnar även denna avhandling i sin analys av de didaktiska konsekvenserna av det proklamerade dubbla samhällsteoretiska perspektivet. Med intersubjektiviteten som utgångspunkt upprättas ju också hos Habermas en inre dynamik som i sin förlängning överskrider hans egen dikotomisering i system- och livsvärld.

CHRISTER BRUSLING

Førskolelærerutdanningen, Høgskolen i Oslo

Kennert Orlenius – Förståelsens paradox. Yrkeserfarenhetens betydelse när förskollärare blir grundskollärare (Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1999)

Det talas i dag mycket om livslångt lärande. Även om det fortfarande är så att flertalet av de studenter som kommer till högskolor och universitet kommer direkt från gymnasiet är det många som har erfarenhet av arbetsliv och några som har valt att komma tillbaka till högskolan för att komplettera en tidigare utbildning, också en tidigare yrkesutbildning. I litteraturen har dessa studenter ibland kallats för otraditionella studenter. På Högskolan i Skövde har man haft en grupp utbildade och erfarna förskollärare som har sökt sig till en vidareutbildning till grundskollärare. Kennert Orlenius har ställt frågan: »Vad betyder förskollärarnas yrkeserfarenhet för hur de som studenter i vidareutbildningen förstår utbildningens innehåll?»

Han finner att det i litteraturen om lärarutbildning finns belägg för att studenter med yrkeserfarenhet ser på undervisning, och vad elever lär sig, på ett mer sammansatt sätt än studenter som saknar yrkeserfarenhet. En norsk undersökning visar att yrkeserfarna är mer positiva till sin lärarutbildning och får mer ut av den, både yrkesmässigt och personligt, än icke yrkeserfarna. Generellt har det visat sig att vuxnas erfarenheter har betydelse för vad de lär sig i en utbildning. Utbildning av vuxna, säger Orlenius, bör därför ta hänsyn till detta och intressera sig för hur denna erfarenhet utövar sin inverkan på lärandet för att mer effektivt kunna förverkliga utbildningens mål. Vuxna framstår generellt som mer problemorienterade, intresserade av att lära sig saker som praktiskt fungerar. Genom att studier kan få stora konsekvenser för vilken mening man tillskriver sina samlade erfarenheter kan vuxnas studier leda till perspektivskiften av nästan religiös omvändelsekaraktär.

Orlenius diskuterar skillnaden mellan ett kognitivt och ett kontextuellt perspektiv på lärande. Det kognitiva perspektivet fokuserar den enskilde individen medan det kontextuella placerar lärandet i ett historiskt och socialt sammanhang med »etablerade yrkesidentiteter, institutionaliserade ideologier och traditioner i en specifik verksamhet» (s 21). Orlenius väljer själv det kontextuella perspektivet och bestämmer sig för att i ett eget kapitel (Kap 2) som bakgrund för beskrivningen av hans undersökningspersoners föreställningar om förskollärarens respektive grundskollärarens yrke, beskriva sådana institutionaliserade ideologier och traditioner. Antagandet är att »de studerandes yrkeserfarenheter torde vara en del av en yrkeskultur, som är ett uttryck för tradition och institutionaliserade ideologier» (s 21).

I litteraturen om lärares socialisering, om hur lärare blir lärare, behandlas erfarenhetens betydelse. Det att alla studenter har omfattande erfarenhet av skola och lärare har betydelse för vilka idealbilder och utbildningsförväntningar som studenten bär med sig till högskolan. Många studier pekar på att lärarutbildningen själv är fragmenterad, pluralistisk och motsägelsefull, och kanske just därför inte har någon avgörande socialiseringseffekt. Det är fullt

möjligt att shoppa runt och köpa det som infriar ens fördomar. Detta kan betyda att förskollärare som blir grundskollärare kommer att förstå utbildningen från sin horisont som förskollärare.

Detta är något av avhandlingens bakgrund och förutsättningar. Vetenskapsteoretiska och metodiska överväganden med direkt bäring på den egna empiriska undersökningen behandlas i en diskussion om begreppen lärande, förståelse, horisont, erfarenhet och tradition.

Orlenius konstaterar först att termen inläring i litteraturen har ersatts av den mer elevaktiva termen lärande. Själv föredrar han termen förståelse för »den inre meningsskapande akt som försiggår hos individen i kunskapstillägnet» (s 96). Med Marton och Booth (*Learning and awareness*. New Jersey: Lawrence Erlbaum, 1997) säger Orlenius: »Lärande är inte något som konstrueras (skapas) hos individen utan snarare konstitueras av relationen subjekt och objekt. /.../ Individen och världen kan inte åtskiljas utan är ett.»(s 98)

Begreppet förståelse, som ju är helt centralt i avhandlingen, behandlas i ett avsnitt (s 99 ff). Här gäller det att hålla tungan rätt i mun: Förståelse är inte en fråga om absolut sanning, men kan ses som en position (!) från vilken individen betraktar världen, är alltid interpretation och mening, en sammansmältning av interpretationens och föremålets horisonter, och stadd i ständig förändring, en del av ett meningsskeende i vilket alla påstående bildar och fulländar mening (s 99 f). Orlenius sammanfattar, med referens till Linge, vad förståelse är utifrån Gadamer's perspektiv: dialog, öppenhet och fantasi (som är en förutsättning för gränsöverskridande, transcendens), reflexivitet, mening, en produktiv process, en dialektisk process, transsubjektiv (medierar och transformerar det förflutna), en lingvistisk process (språket är en förutsättning för att förstå något).

Förståelseshorisont står för den möjlighetsrymd inom vilken individen betraktar världen. I dialog med en annan (eller med en text, en sak) kan min förståelse förändras genom att min förståelseshorisont sammansmälter med den andres (eller textens, sakens). Förståelsen utmanas genom att olika horisonter möts. Eller genom att det omedelbart konkret erfarna, den inre horisonten, konfronteras med den tolkningsram erfarenheten har gett, den yttre horisonten. Orlenius intresse är förstås hur studenternas förståelse för förskollärarens och grundskollärarens yrken utmanas av mötet med utbildningen. Slutligen, förståelse handlar inte bara om mening, utan samtidigt om känsla och värderingar, hela människans vara. Erfarenhet handlar här inte primärt om sinnesintryck utan om mening, som är en del av den levda kroppen. Orlenius citerar Gadamer och säger att »erfarenheten är både en förutsättning och ett hinder i förståelsesprocessen» (s 109). Han fortsätter »vi är inbäddade i historien genom de erfarenheter som dels konstituerar oss och dels utgör våra begränsningar».

Det är detta synsätt som ligger till grund för valet att dels beskriva förskolan och skolan som tradition (den yttre kontexten), dels att beskriva de studerandes föreställningar om förskolan och skolan (den inre kontexten) som de omfattar vid utbildningens start». Varje erfarenhet påverkar tidigare erfarenheter och ger en annorlunda utgångspunkt för ny erfarenhet. Kennert

är intresserad både av förståelsens innehåll och av dess form och vill bidra till såväl substantiell som formell teori.

Tradition står för det historiskt-sociala sammanhang, sett som idéströmningar, som hermeneutiken postulerar. Kennert menar att kultur är ett begrepp som i stället refererar till kännetecknen för de olika arbetsplatser som hans forskollärare har haft. Han är mer intresserad av att se undersökningspersonernas föreställningar om förskola och grundskola i relation till tradition i denna mening, än till kultur.

Innan läsaren till slut kommer fram till den egna undersökningen får man en dos om fenomenologi som förhållningssätt. Vad detta innebär och vilka konsekvenser det får för undersökningen utreds på tio sidor. Det säger sig självt att det är en vanskelig sak att på dessa sidor presentera en vetenskapsteoretisk utveckling över kanske hundra år, från Husserl över Heidegger till Gadamer och Bengtsson; och ännu svårare att få fatt i innehållet som läsare. I varje fall: Jag förstår det så att Orlenius menar att fenomenologi som förhållningssätt betyder att de studerandes livsvärld görs till utgångspunkt för den konkreta undersökningen.

Husserl kritiserade som bekant vetenskapen i början av detta sekel för att hoppa över förgivettagna upplevelser och föreställningar och därigenom behandla människor som objekt i stället för som subjekt. Vetenskapens uppgift borde i stället vara att studera hur människans vara och medvetande, livsvärlden, formas i konkreta situationer. Kennert citerar Jan Bengtsson (*Sammanflätningar*. Göteborg: Daidalos, 1988): »Innan vi presenterar våra lösningar och teorier bör vi försäkra oss om hur företeelserna själva är beskaffade och när vi gjort det tala utifrån dem». (s 119)

Den företeelse Orlenius tänker studera är hur forskollärare förhåller sig till sin yrkeserfarenhet när de genomgår en lärarutbildning. Metodiskt vill han gå från det konkreta och nära till det abstrakta och generella (knappast till den husserlska tidlösa och universella essensen, men till den ricoeurska historiskt och kontextuellt betingade förståelsen). Han vill sträva efter att undgå att ta något för givet. Men han konstaterar med Heidegger att han inte kan ha tillgång till »sakerna själva», som Husserl förutsatte – den faktiska existensen binder iakttagaren till att se från en viss position. Det som blir iakttaget måste därför tolkas. Här kommer således hermeneutiken in.

Orlenius har ambitionen att komplettera sina beskrivningar med »hur dessa kan förstås utifrån individens livsvillkor, som historisk, kulturell och social varelse» (s 122). Den hermeneutiska cirkeln betyder att analysen hela tiden måste pendla mellan del och helhet, förståelse och tolkning. Sammanfattningsvis vill Kennert kalla sin forskningsansats för hermeneutisk fenomenologi. Ledstjärnor har varit:

- att utgå från subjektets eget perspektiv, hennes livsvärld;
- att induktivt närma sig slutsatser om mönster och allmänna principer (inte deduktivt pröva hypoteser);
- skapa porträtt för att få en helhetsbild;
- respondentvalidering.

19 studenter, alla kvinnor, ingår i undersökningen; alla förskollärare som deltar i en fortsatt utbildning till grundskollärare, årskurs 1–7 med Sv/So-inriktning. De har yrkeserfarenhet som förskollärare i dagis/deltidsförskola. Några har också arbetat i barnskoleverksamhet. Yrkeserfarenhetens längd varierar. Hälften av gruppen har tidigare övervägt att bli lärare i grundskolan.

Datainsamlingen, en enkät, intervjuer i början och i slutet och däremellan några insamlingar av skriftliga reflektioner, sträcker sig över nästan hela den tid som utbildningen omfattar, 2,5 år.

Analysen gjordes i fyra steg

1. Sammanfattning av varje intervju efter den första omgången; preliminär identifikation av teman som arbetslagets funktion och betydelse, yrkesroll och yrkesidentitet, undervisning och pedagogisk verksamhet (om förskola och grundskola).

2. Porträtt baserat på den första intervjun och reflektionerna under första året; analys av en matris som visar vilka teman som förekommer och hur de återfinns hos de olika undersökningspersonerna.

3. Nytt porträtt utifrån den sista intervjun, som var baserad på det första porträttet – tematiserat i syn på förskola/grundskola/yrkesroll, yrkeserfarenhet, förståelsens karaktär.

4. Jämförelse första/andra porträttet.

Det sista steget var det viktigaste och var det som gav resultatbilden.

Innehållsligt sett handlade det om att i en första fas beskriva de studerandes föreställningar om förskolan och skolan. Det är ju denna beskrivning som Orlenius vill använda som en bakgrund för att i den andra fasen beskriva yrkeserfarenhetens betydelse för de studerande. Den tredje fasen innebär att använda allt för att säga något om »karaktären hos förståelsens innebörd», eller som jag helst vill säga, förståelsens form.

Resultatpresentationen sker i tre delar

1. Föreställningar om förskolan och grundskolan; i början och i slutet av utbildningen;

2. Yrkeserfarenhetens innebörd, generellt och speciellt »yrkeserfarenhetens betydelse i utbildningen»;

3. Förståelsens karaktär (eller form).

Förskolan och förskollärare beskrivs initialt i termer av inre frihet men yttre otydlighet. Mot slutet av utbildningen till lärare upplever man att man blivit bekräftad som förskollärare, att yrket framstår som tydligare och viktigare.

Skolan beskrivs i bristtermer, förskolans arbetssätt och organisation framställs som modell för skolan, men skolan upplevs diktera villkoren för samverkan. Lärarrollen upplevs som traditionstyngd, homogen och enkel. Mot slutet av utbildningen har detta förändrats till en mångdimensionell uppfattning av lärarens arbete, ganska lik förskollärarens.

Yrkeserfarenhetens innebörd är att man är praxisorienterad, »man känner vad som fungerar». Efter utbildningen kan man se att en kontrastering av förskola mot grundskola har resulterat i horisontsammansmältning (ett fint exempel på Gadamers hermeneutiska medvetenhet som ett uppvaknande från prereflexiv förståelse). Yrkeserfarenhet betyder att man är både trygg och osäker; man har ju upplevt brister i sitt eget kunnande (jfr Gadamer om att »erfarenhet alltid från början är erfarenhet av negation, något är inte som vi trodde ... vi vet bättre nu»).

Yrkeserfarenheten ger en bakgrund till utbildningens innehåll, som gör att man kan sovra, se poängen. Häri ligger också en fara, menar man, att man missar något viktigt. Yrkeserfarna förskollärare ser ut att behöva mer praktik i utbildningen, inte mindre, som man ofta förutsätter.

Förståelsens former beskrivs i tre kategorier: förståelse som assimilering (fått mer kunskap, fyllt på ämneskunskaper), som perspektivskifte (fördjupad och förnyad variant) och som existentiell självförståelse.

Från den avslutande diskussionen vill jag lyfta fram de pedagogiska implikationer som författaren menar att resultaten pekar fram mot:

- En god utbildning riktad till yrkesverksamma personer förutsätter att de utbildningsansvariga försöker förstå initiala föreställningar om utbildningens mål och, i lärarutbildningen, föreställningar om yrket som lärare. Motbilder bör identifieras och behandlas.
- Utbildningen bör gå från praktik till teori.
- De studerandes praktiska yrkesteorier bör utmanas och utvecklas.

När det gäller angelägna frågor för fortsatt forskning framhåller författaren följande: (i) Varför väljer förskollärare att vidareutbilda sig till lärare? (ii) Hur sker förståelsens perspektivskiften? (iii) Kanske kan etnografiska studier komplettera intervjuundersökningar som den föreliggande? (iv) Vad innebär skiftet från ny utbildning till ny yrkesverksamhet? Hur löses spänningar mellan gammal och ny yrkesroll?

Några kritiska kommentarer

Det är överraskande att en beskrivning av den lärarutbildning som respondenterna genomgick praktiskt taget är frånvarande, bortsett från som kursrubriker. Planerades utbildningen för att passa erfarna förskollärare? Följdes någon av de rekommendationer som avhandlingen avslutas med? Ansträngde man sig att bygga på de kunskaper och erfarenheter studenterna hade? Att studera mötet mellan erfarna förskollärare och lärarutbildningen kunde ha inkluderat observationer i stället för, eller som komplement till, intervjuer, även om (eller kanske just därför att) målsättningen var att studera de inblandades livsvärld. Skälet till att uteslutande lita till intervju blir inte närmare utrett.

De i utbildningen och i undersökningen deltagande förskollärarna hade studiekamrater som var fritidspedagoger. Dessa är inte med i undersökningen, men är intressanta därför att de har en utbildning som liknar förskollärarnas men har en yrkeserfarenhet som ligger närmare skolan än förskolan. Kan dessa fritidspedagoger ha fungerat som en länk mellan traditionerna?

Ambitionen att beskriva hur den framväxande förståelsen är beroende av kontextuella villkor antar författaren blir tillgodosedd genom att hålla upp intervjuerna mot beskrivningarna av förskolans respektive skolans historiska tradition och utveckling (i och för sig välfunna beskrivningar). Den mest närliggande kontexten att beskriva borde väl vara lärarutbildningen själv? Som alternativ till institutionernas historiska tradition och utveckling som kontext kunde nog Gadamer, som är inspirationskällan, ha tänkt sig studentens egen livshistoria och erfarenhet av konkreta institutionskulturer. »Förståelsens historicitet» handlar också om forskarens historia, och forskningsfältets. I det senare fallet kan det vara ett problem att forskningsfältet inte i någon nämnvärd grad har haft hermeneutisk fenomenologisk prägel utan kännetecknas av paradigmen som hermeneutisk fenomenologi kritiserar.

Jag tror att resultatet om att ämnesstudierna inte framstod som särskilt centrala för studenterna kan vara en effekt av hur intervjuguiden såg ut. Den intresserar sig först för stora frågor som vad fostran och undervisning är och erfarenheter av vuxen-barn-relation, innan det blir läge för respondenten att uttala sig om arbetet som grundskollärare.

Till sist vill jag säga att jag är glad för att Kennert Orlenius i en ambitiös avhandling har lyft fram den »otraditionella» studentens studieproblem. De »otraditionella» studenterna, yrkesbyttarna, gott vuxna med rik livserfarenhet, studenter som representerar etniska minoriteter, blir fler och fler i högre utbildning – snart är beteckningen inaktuell. Men vi vet fortfarande alltför litet om hur studieinnehåll och arbetsformer skall anpassas till denna växande grupp.